

Sadrüşşeria'da Te'vilin Kodları

- Yusuf Kıssası Örneği -

Necattin HANAY*

Mehterhan FURKANI**

Öz: Büyük İslam düşünürü, Hanefî fakih ve kelim âlimi Sadrüşşeria es-Sânî el-Asğar (ö. 747/1346), Yusuf kıssasını yorumladığı *Te'vil-i Kıssa-i Yûsuf* başlıklı Farsça bir risale kaleme almıştır ve bunun yegâne yazması Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, numara 1980'de kayıtlıdır. Bu makalede mezkûr eserden hareketle müellifin te'vildeki metodu irdelenmekte ve eserin içeriğiyle ilgili malumat ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Sadrüşşeria, Yusuf kıssasındaki ibret veçhesini irfanî bir zemin üzerine inşa ederken kıssadaki kişi, olay ve olguları enfüse tatbik etmektedir. Bu tatbikten hareketle de işâri ve edebî yorumlara kapı aralamaktadır. Çalışmada, Kur'an'ın yorumu karşısında müellifin konumlandığı yer, kendisine oldukça geniş bir tasarruf imkânı sunan tasavvufî bir nokta olarak tespit edilmekte; diğer bir deyişle yorumcunun müdahalesini olabildiğince genişleten irfanî perspektife sahip olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sadrüşşeria es-Sânî el-Asğar, Yusuf Kıssası, İşâri Tefsir, Te'vil.

Codes of Interpretation in Sadrushariah -Example of the Joseph Parable-

Abstract: Sadr al-Shariah al-Thani (d. 747/1346), who is a great Islamic thinker, faqih (Islamic jurist) and mutakallim (scholar of kalam) wrote a large number of books in different fields. *Ta'wil-i Qissa-i Yusuf* is one of his worksthat was written in the Persian Language. The only manuscript of this book, with registration number 1980, is currently in the library of Sulaymaniya, Aghia Sophia. Sadr al-Shariah interpreted the Joseph Parable in this work. This paper focuses on contents of this book and it will try to uncover the methodology applied by the author. Sadr al-Shariah, applies the persons, events and actions that are mentioned in the story, on

---

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
necattinhanay@outlook.com.

** Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
mehterhan_4@windowslive.com

nafs (enfus), while trying to build the exemplary aspect of the Joseph Parable on the İrfânî (gnosis) base. By doing so he opens the way for the Ishari (allegorical and mystical) and literary interpretations. This study presents the approaches of author towards the Quran that is rather based on Sufism (mystical). According to this study, the Sufist approach towards the Quran offers the author a quite wide room for interpreting the Quranic verses. In other words, this study will show that, the commentator has an İrfanî (gnosis) approach which allows him to interpret the Quranic verses from a broad perspective.

Keywords: Sadr al-Shariah al-Thani al-Asghar, Joseph Parable, Ishari (allegorical) Tafsir, Interpretation of the Quran.

Giriş

Hicrî yedinci asrın son çeyreği ile sekizinci asrın ilk yarısında yaşamış olan Sadruşşerîa es-Sânî el-Asğar el-Buhârî (ö.747/1346) Hanefî fakih ve kelim âlimidir. Fakat yazdığı eserlerle fıkıh ve kelim dışında pek çok ilim dalındaki yetkinliğini ispatlamış; belâgat, şiir, felsefe, mantık, astronomi ve tabiat ilimlerinde de maharetini sergilemiştir. *Sultânü'l-‘ulemâ ve zübdetü’ş-şu‘arâ* unvanlarıyla anılan Sadruşşerîa, kendi fikirlerine eleştiri yöneltenlerin dahi kendisini övmekten alamadığı bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. *Tenkîhu'l-usûl*, *Ta‘dilü'l-‘ulûm* ve *Şerhu Ta‘dilü'l-‘ulûm*, *Şerhu'l-vikâye*, *en-Nukâye*, *Risâle fî ‘ilmi'l-‘arûz* vb. pek çok eser kaleme almıştır.¹ Eserlerinden bazıları yüzyıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.²

¹ Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Leknevî el-Hindî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, tahk. Seyyid Muhammed Bedruddin, Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî, Kahire ts. s. 109-112; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, tahk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1413/1992, s. 203; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, c. IV, s. 197-198; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu‘cemü'l-müellifin*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993, c. II, s. 355; Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn ‘an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tahk. Şerafettin Yaltkaya, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1941, c. I, s. 419, 498; c. II, s. 1047, 1269, 1272, 2011, 2020; Şükrü Özen, “Sadruşşerîa”, *DİA*, c. XXXV, s. 427-431.

² Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *UÜİFD*, 2008, c. 17, sayı: 1, s. 37. Sadruşşerîa'nın eserlerinde eleştirel düşüncenin hâkim olması yanında yeni bakış açılarına da kapı araladığı ifade edilmektedir. Örneğin Taşköprüzâde (ö. 968/1561) mantık ilminde son noktaya ulaşmak isteyen kimse-nin *Tadilü'l-‘ulûm*'un ilk kitabı olan *Ta‘dilü'l-mîzân*'ı okuması gerektiğine, ayrıca

Sadruşşeria'nın zikrettiğimiz eserlerine ilave olarak Hz. Yusuf'un kıssasını yorumladığı *Te'vil-i kıssa-i Yûsuf* (تأويل قصة يوسف) başlıklı Farsça bir risalesi de mevcuttur.³

İslam uleması Kur'an'daki kıssaları gerek tefsirlerinde gerekse müstakil çalışmalarında te'vil etmişlerdir. Te'vilin yönü müellifin Kur'an ve kıssa tasavvuruna göre değişse de Yusuf kıssasıyla alakalı hayli miktarda tefsir edebiyatı günümüze ulaşmış durumdadır. Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Bahru'l-mahabbe fi esrâri'l-mevedde: Tefsîru sureti Yûsufu*,⁴ Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. İbrahim el-Evsî'nin (ö. hicri 7. asır) *Zehru'l-kimâm fi kıssati Yûsuf aleyhi's-selâm*'ı,⁵ Muslihuddin Mustafa es-Sürûri'nin (ö. 969/1562) *Tefsîru sureti Yûsufu*,⁶ yine Çıkrıkçızade Altıparmak Mehmed el-Üskübî'nin (ö. 1033/1624) *Tefsîru sure-i Yûsufu*⁷ müstakil olarak günümüze ulaşan çalışmalardan sadece bir kaçıdır.

öncekilerin halledemediği bazı konuları gayet açık bir üslupla üstesinden geldiğine dikkat çeker. (Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtî'l-'ulûm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1405/1985, I, 279) Sadruşşeria'nın bizzat kendisi de ele alacağı konularla ilgili tadilat yapma hususunda iddialıdır. (Sadruşşeria, *Şerhu Ta'dili'l-'ulûm*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr. 3135, vr. 2b. Ayrıca bk. Yaltkaya, Şerafettin, "Türk Kelamcıları", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1932, sayı: 23, s. 8-10.)

³ Sadruşşeria'nın çalışmaları arasında tefsir ilmiyle doğrudan alakalı tek eser olarak görebileceğimiz bu risalenin ulaşabildiğimiz yegâne yazması Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, numara 1980'de (vr. 95b-104a) kayıtlıdır. Her sayfasında on dokuz satırın mevcut olduğu risale talik yazıyla kaleme alınmıştır. Müstensihî ve yazım tarihi bilinmeyen risalede başlık ve "şiiir", "beyt", "nazm", "rubâî" ve "mesnevi" ifadeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin başlığı risalenin girişinde Farsça isim tamlaması olarak *Te'vil-i kıssa-i Yûsuf* şeklinde verilmektedir. (bkz. Ek 1) *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde ise Arapça tamlama şeklinde *Risâletü Te'vili kıssati Yûsuf* şeklinde belirtilse de bunda kısmi hata vardır. Bk. Şükrü Özen, "Sadruşşeria", *DİA*, c. XXXV, s. 430; Bekir Topaloğlu, "Yûsuf Suresi", *DİA*, c. XLIV, s. 30.

⁴ Gazzâlî, *Bahru'l-mahabbe fi esrâri'l-mevedde: Tefsîru sureti Yûsuf*, Matbaa Nasiri, Bombay 1876.

⁵ İstanbul Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1655, Manisa İl Halk Ktp., nr. 6586.

⁶ Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 37; Kılıç Ali Paşa, nr. 82.

⁷ Topkapı Müzesi Yazmaları, nr. 2071.

Mekke döneminin sonlarında nazil olan ve Mushaf'ta on ikinci sırada yer alan Yusuf suresi, üçüncü ayetinde yer alan ifadeye göre *ahsenü'l-kasas* vasfını haiz olan bir suredir. Bununla birlikte Kur'an'da Hz. Yusuf'un kıssasını bir bütün şeklinde anlatan yegâne suredir. Yusuf'un çocukken gördüğü rüyayla başlayan süreç onun Mısır'da peygamber ve haznedar olması ile neticelenecek ve böylece çocukken gördüğü rüyanın te'vili adım adım sahnelenecekti. Bu serüvende kardeşlerinin komplosu neticesinde kuyuya atılan ve oradan alınarak Mısır'da az bir paraya köle olarak satılan Yusuf, hayatı boyunca pek çok imtihana tabi tutulacaktı.

Kur'an'da sadece Yusuf kıssası değil, aynı zamanda Süleyman, Musa ve İbrahim gibi peygamberlere dair kıssalar da anlatılmaktadır. Mezkûr kıssalar benzer ya da farklı motifleri ve epizotlarıyla *Eski Ahit*'te de yer almaktadır. İçinde pek çok safhanın yer aldığı kıssalar, özellikle daha fazla ilgi çekiciliği sebebiyle Yusuf kıssası, tefsirler bir yana pek çok edebî türe de kaynaklık etmiştir. Bu nedenle manzum ya da mensur eserlerdeki önemli motiflerden biri de peygamber kıssaları olmuştur. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes referanslı Hz. Süleyman'ın kıssasına dair Süleymannâmeler, Hz. İbrahim'in kıssasını ele alan Halilnâmeler, Zülkarneyn'e dair İskendernâmeler kaleme alınmış; yine bu edebiyat içerisinde özel bir yere sahip olan *Yusuf u Züleyha* başlığı ile manzum ve mensur tarzda nice mesneviler ve hikâyeler vücuda gelmiştir.⁸

Makalede detayları görülecek olan Sadruşşerîa'nın *Te'vil-i kıssa-i Yûsuf* başlıklı risalesi de gerek te'vil gerekse edebî yönüyle iki özelliğe sahiptir. Eser, kıssaları tasavvufî/irfanî boyutuyla te'vil eden geleneğin örneklerinden biri olmasının yanında; kıssaları referans noktası olarak oluşan edebiyatın önemli bir yekûnunu oluşturan Yusuf kıssasına dair mesnevî ve gazel türü çalışmalarından fazlaca istifade etmesiyle edebî bir nitelik de arz etmektedir. Haddizatında kaynaklarda müellifin bu çalışması Yusuf kıssasının tasavvufî ve edebî yorumuna örnek olarak gösterilmektedir.⁹

⁸ Konuyla ilgili Türk Edebiyatı'ndaki literatür örnekleri için bk. Melike Gökcan Türkdöğün, "Klasik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/15, s. 64-90.

⁹ Özen, "Sadruşşerîa", c. XXXV, s. 430; Topaloğlu, "Yûsuf Suresi", c. XLIV, s. 30.

Risalede Sadruşşeria, Yusuf kıssasının tarihi süreçte var olan görüngülerini insanın nefesine tatbik etmekte ve kıssadaki aktörleri, olgu ve olayları beşerî kuvvelere ve manevî değerlere/kabiliyetlere uyarlamaktadır. Kur'an'dan mülhem¹⁰ tasavvufî bir ifadeyle afakta olanı enfüse tatbik etmekte, dahası kıssanın seyrine göre işâri yorumlar yapmaktadır. Binaenaleyh zahir-bâtın düalizminin çok açık bir şekilde yer aldığı bir örnekle karşı karşıya olduğumuzu belirtmemiz gerekmektedir. Şüphesiz böyle bir yorumlama biçiminde müellifin yaşadığı sosyal çevrenin ve onun hemen öncesinde yaşamış olan İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Sadruşşeria te'vil rotasındaki amacına hizmet eden Arap ve Fars edebiyatının önde gelen isimlerinin, örneğin mu'allaka sahibi Tarafe'nin, Asma'î (ö. 216/831), Sa'dî (ö. 691/1292) ve Mevlânâ (ö. 672/1273) gibi âlimlerin ve tarihteki bazı şairlerin edebî metin türlerini yeri geldiğinde Yakub'un, Yusuf'un, Mısır azizinin, Züleyha'nın ve Mısır kadınlarının ağızından söyletmekte ve kimi ayetleri bunlarla izah etmektedir.

I. Sadruşşeria'nın Tefsir ve Te'vil Anlayışı

Kaynaklarda tefsir ve te'vilin farklı tanımları yapılmış olsa da nihayetinde bunlar, Kur'an'ı açıklama faaliyetlerinin neliğini ve niteliğini ifade eden iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tefsir ve te'vil arasındaki ayrımı ilk olarak ortaya koyduğu kabul edilen İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), tefsiri "ilahi kelamın mana ve maksadı hakkında kesin ifade kullanma" şeklinde açıklamakta ve bunun Kur'an'ın nüzulüne şahit olan ve olaylara vakıf ashap tarafından yapılabileceğine dikkat çekmekte; te'vili ise sözün varacağı muhtemel manalara yorulması olarak izah etmektedir.¹¹ Haliyle Mâtürîdî'ye göre tefsir kesin ve tek ihtimalli, te'vil ise çok ihtimalli (*fe't-tefsîru zû vechin vâhidin, ve't-te'vilü zû vücûh*) olarak ayetlerin farklı mana tespitleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

¹⁰ Fussilet 41/53.

¹¹ Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Bâtınlık ve Bâtınî Te'vil Geleneği*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 132-133; Yusuf Şevki Yavuz, "Te'vil", *DİA*, c. XLI, s. 27.

¹² Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed, *Te'vilâtü ehli's-sünneh*, tahk. Mecdî Bâ Sellûm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, I, 349.

Şunu hemen belirtmeliyiz ki erken dönemlerde Mâtürîdî’de ifadesini bulan tefsir ve te’vil arasındaki ayrım Sadruşşerîa’nın kendisinde yankılanmaktadır. Bir farkla ki o, te’vilin hinterlandını tasavvuf erbabı müfessirlerde olduğu gibi oldukça geniş tutmaktadır.

Sadruşşerîa risalesinin girişinde tefsir ile te’vil arasındaki çizgiyi gayet net bir biçimde ayırmaktadır. Ona göre tefsir murâd-ı ilâhî, te’vil ise bir yorum ve bakış açısından ibarettir. Bu sebeple o, bir kimsenin “murâd-ı ilâhî budur” demesini son derece sakıncalı addetmektedir. Yusuf kıssası özelinde tefsirden ziyade kişinin kendi kabiliyeti ölçüsünde Kur’an’la ilişkisini ibret noktasına taşıması gerekliliğine özellikle vurgu yapmaktadır. Sadruşşerîa risalesinin girişinde bunu şöyle dile getirir:

Allah şöyle buyuruyor: “Doğrusu, Yusuf ve kardeşlerinin bu kıssasında ders almak isteyenler için nice dersler ve ibretler vardır!”¹³ Bu satırların yazarı ve hakkın davetçisi Sadruşşerîa –Allah onu bağışlasın– diyor ki: Yukarıdaki ayetin hükmüne göre Yusuf aleyhisselâm ve kardeşlerinin kıssasından herkesin anlama kabiliyetine göre nasiplenmesi ve bu duruma ibret gözüyle bakması vaciptir. Nitekim bu surenin sonunda “Peygamberlere ait kıssalarda aklıselim ve sağduyu sahibi kimseler için elbet dersler ve ibretler vardır!”¹⁴ ayeti yer almaktadır. Öyle ki irfan yolunda yürümek, bedenin Ken’an’ından ruhun Mısır’ına (madde âleminden mana âlemine) seyirde bu kıssayı kendine örnek almaktan daha güzel bir ibret yoktur. (Kıssadan ibret nazarıyla nasiplenmeye çalışırken) burada ifade edeceklerim, “Allah’ın muradı budur” diyeceğim bir vecih değildir. Zaten murad-ı İlahî budur şeklinde tefsir yapmak da küfürdür. Aksine burada diyeceklerim şudur ki ruhun gayb âlemindeki seyri (sülûkü), şahadet âleminde zuhura gelen durumlara münasip ve muvafıktır. Şüphesiz hatadan korunma ve başarı Allah’ın yardımındadır!¹⁵

Mevcut ifadeleriyle Yusuf kıssasındaki ibret noktasının irfan yoluna koyularak madde âleminden mana âlemine seyretmede tecelli edebileceğini belirten Sadruşşerîa, risalesinde murad-ı ilâhînin neliğini tespitten ziyade, “Peygamberlere ait kıssalarda aklıselim ve sağduyu sahibi kimseler için elbet ibretler vardır!” ayeti fehvasınca kıssadan kendi kabiliyetine göre nasiplenmektedir. Dolayısıyla Saduşşerîa, Kur’an’la ilişkisini sadece epistemik bir ilişki biçimi

¹³ Yûsuf 12/7.

¹⁴ Yûsuf 12/111.

¹⁵ Sadruşşerîa, *Te’vil-i kıssâ-i Yûsuf*, Ayasofya, nr. 1980, vr. 95b. Metnin aslı için makalenin sonuna, Ek 2’ye bakınız.

olmanın ötesinde itibar (irfânî kıyas) ve ibretle alakalı bir ilişki biçimi olarak tasarlanmaktadır. İnsanların kendi akli ve manevi kabiliyetleri nispetinde Kur'an'daki kıssalardan ibretler alabileceğini, kendisi açısından buradaki ibret veçhesinin de irfanî ve hikemî bir boyut arz ettiğini ve buna binaen eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.

Aslında Sadruşşeria'nın *itibar* olarak nitelediği durum, kıssanın zahir anlamından batınına geçişin anahtarı olarak kabul edilmelidir. Bu cümleden olmak üzere o, eserine *Te'vil-i Kıssa-i Yûsuf* derken buradaki te'vilden kastedilenin metnin zahiri manası değil de batınî manayı keşf etme faaliyeti olduğunu belirtmek istediği gayet açıktır. Onun "Burada ifade edeceklerim Allah'ın muradı budur diyeceğim bir vecih değildir." sözleri de ayetlerin irfanî yorumunun kesin ve yanılmaz olduğu düşüncesine karşı çıktığını ve yaptığı işin farkında olduğunu göstermektedir. Yine "Burada diyeceklerim şudur ki ruhun gayb âlemindeki seyri, şahadet âleminde zuhura gelen durumlara münasip ve muvafıktır." ifadeleriyle de madde ve mana âlemi arasında kuracağı bağı izhar etmektedir.

Ayetlerin zahirden ayrı batınî katmanlarının olduğu kabulü tarihi süreçte rağbet görmekle birlikte, buna şiddetle karşı çıkanlar olduğu gibi, böyle bir yaklaşımı oldukça ekstrem noktalara taşıyanlar da olmuştur. Nass-olgu diyaletliğinden bağımsız bir metin tasavvuruna dayalı bu anlayış, örneğin İbn Arabî'nin eserlerindeki hâkim havadır. O, eserlerinde görünür âlemde karşılığı olduğu kabul edilen kıssaların aynısının insan nefsinde de meydana geldiğini söylemekte ve kıssalardaki olay ve olguları insanın ruh, akıl, nefis vb. kuvveleleriyle bağdaştırmaktadır. Yine Kâşânî (ö. 736/1335) İbn Arabî'nin geliştirdiği kavram ve görüşlere dayalı olarak kaleme aldığı *Te'vilatü'l-Kur'an*'ında kıssaları benzer bir telakkiyle yorumlamaktadır. Vahdet-i vücud konusunda İbn Arabî'yi şiddetle eleştiren Alâüddeve-i Simnânî (ö. 736/1336) de ayetleri izahta benzer bir yolu benimseyen mutasavvıflardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶

¹⁶ Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, 1998, s. 153, 187, 205, 207. Kâşânî'ye ait örnekler için ayrıca bk. Mehmet Kaya, "Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 730/1330) ve Tefsirdeki Metodu", *Mütefekkir Dergisi*, 2015, c. 2, sayı: 3, s. 129-139.

Kâşânî ve Simnânî ile aynı dönemde yaşamış olan Sadruşşerîa, İbn Arabî'nin vahdet-i vücud ve velinin nebiden üstün olduğu teorilerine şiddetle karşı çıkmakla birlikte¹⁷ anlaşılana o da kıssalardaki olay ve olguları enfüse tatbik etme hususunda bu rüzgârdan etkilenmiştir. Bir mukayese sunması açısından İbn Arabî'nin Hz. Musa kıssası sadedinde yaptığı uyarlamayı zikredebiliriz. İbn Arabî'ye göre Hz. Musa'nın bazı tefsirlerde Şuayb Peygamber olarak zikredilen kişiye on yıl boyunca hizmet etmesi, insanda var olduğu kabul edilen beş hissi ve beş manevî kuvvenin her birini imlemekte; dolayısıyla her kuvve bir seneye karşılık gelmektedir.¹⁸ Sadruşşerîa ise aynı şablonu Hz. Yusuf'un kardeşlerine tatbik etmektedir. Ona göre insanda var olan on tane zahiri ve batini idrak yetisi/potansiyeli (kuvve) Yusuf'un on kardeşine, kuvve-i muharrike (akıl) ise on birinci kardeş Bünyamin'e, kuvve-i natıka (ruh) da Hz. Yusuf'a karşılık gelmektedir.¹⁹

Melekût âleminde selamete seyredebilmesi için sâlike yol gösterici bir şeyhin gerekliliğine özellikle vurgu yapan Sadruşşerîa'nın,²⁰ *Şerhu Ta'dili'l-'ulûm*'unda "şeyhimiz" dediği Salahuddin Hasan el-Bulgârî'nin keşfine ve duasına yer vermesi, İmam Şafîi'den (ö. 204/819) mülhem "Salihleri (velileri) severim fakat onlardan değilim, Allah'ın beni onlardan kılmasını umarım" şeklindeki temennisi,²¹ yine eserlerinde tasavvufi terminolojiye dair hâkimiyeti²² tasavvuf ehliyle dirsek temasında olduğunu ve Yusuf kıssasını bu şekilde te'vil edebileceği sosyal bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Aynı şekilde Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf*unu, Necmeddîn-i Kübrâ'nın *Fevâihu'l-Cemâl*'ini ve Sühreverdi'nin *'Avârifü'l-ma'ârif*'ini temel kaynaklar olarak kullanması²³ da bu alakanın bir tecellisi olsa gerektir.

¹⁷ Sadruşşerîa, *Şerhu ta'dili'l-'ulûm*, vr. 227b vd.; Özen, "Sadruşşerîa", c. XXXV, s. 428-429.

¹⁸ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 309.

¹⁹ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 95b.

²⁰ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 101b.

²¹ Sadruşşerîa, *Şerhu ta'dili'l-'ulûm*, vr. 230a, 247b.

²² Sadruşşerîa, *Şerhu ta'dili'l-'ulûm*, vr. 219a vd.

²³ Özen, "Sadruşşerîa", c. XXXV, s. 428.

II. Sadruşşerîa'nın Yusuf Kıssasını Enfüse Tatbiki/Te'vildeki Uyarlama

Yusuf kıssası kendi içerisinde belli bir kronoloji takip eden yegâne suredir. Kıssadaki her bir kesitin kendisi ve surenin genel kurgusu ibrete râci olmakla birlikte, zahirden öteye bakmayı meslek edinenler genel anlamda Kur'an'da, özel anlamda Yusuf kıssasında yer verilen kişi, olay ve olgulara işâri anlamlar yükleyerek ya da bunların zahir dünyadaki görüngülerini enfüse tatbik ederek ibret vechine farklı açılımlar getirmektedirler. Yukarıda değinildiği üzere İbn Arabî, Kâşânî, Simnânî vb. âlimler de benzer bir yol takip etmişlerdir. Bu gruba dâhil edeceğimiz âlimlerden biri de Sadruşşerîa es-Sânî'dir.

Sadruşşerîa, bir üst başlıkta aktardığımız girişinin ardından Yusuf kıssasına dair te'viline insanın ana rahmindeki yaratılışı ile başlamaktadır. Esasında risalede yer alan nutfenin yaratılış aşamaları genelde bütün insanlık, özeldense bebek Yusuf'u işaret etmektedir. Mü'minun suresinde²⁴ belirtildiği üzere Allah, nutfeyi belli aşamalarla yaratmakta ve sonra onu diğer bir yaratılış aşamasından geçirmektedir ki Sadruşşerîa bu aşamada ruh üflensin diye bir meleğin gönderildiğini ve bunun Yakub'a ve nutfenin aslı durduğu yerin yani rahmin Yusuf'un annesine karşılık geldiğini ifade etmektedir. Meleğin üflediği ruh, zuhur sahrasına intikal etmeye hazır olmak için nefs-i tabîi, nefs-i nebatî ve nefs-i hayvanîden oluşan üç karanlık içerisinde bir süre kalır. Ardından beden oluşma safhasına geçilir ki bu kabiliyet de Yusuf'un teyzesine karşılık gelmektedir. Yakub'un on iki evladını on iki kuvveyle eşleştiren Sadruşşerîa, bunlardan ilk on evladı zahirî ve batınî on idrak yetisiyle (hassa), on birinci çocuğu kuvve-i muharrikeyle (akıl), Yusuf'u da kuvve-i natıkayla (ruh) bağdaştırmaktadır.²⁵ Haliyle kıssada yer alan kişi, olay ve olguların her biri insanın (sâlik) bedenî ve ruhî özelliklerine, ayrıca madde ve mana âleminde yaptığı ya da yapacağı fiillerine denk düşmektedir.²⁶

Mısır'ı ruh âlemine, Yusuf'u da ruha benzeten Sadruşşerîa, Yusuf'un anasız büyümesini, onun ruh âleminde (Mısır'da) nübüvvet tahtına padişah olması

²⁴ Müminun 23/14.

²⁵ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 95b.

²⁶ Kıssadaki uyarlamaların tamamını bir arada görmek için "Tablo" başlığına bakınız.

için bir ön hazırlık olarak değerlendirir.²⁷ Ardından kıssanın te'viline şu şekilde devam eder:

(Allah) ona rüyasında on bir yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini gösterdi. Yusuf, rüyasını babasına anlattı. Babası ona “Kardeşlerine bunu sakın anlatma! Çünkü gördüğün şey on bir kardeşine, babana ve teyzene işarettir.” dedi. Yusuf o zamanlar çocuk idi ve çocukluk edip bunu birine anlattı. Böylece rüyadan kardeşleri de haberdar oldu. Bu haber onların hasetlerini daha da artırdı. Bunun üzerine kardeşler kendi aralarında “Babamız onu bizden daha çok sever. Bu sebeple Yusuf ortadan kaldırılmalı ki babamızın bütün teveccühü bize yönelsin! Hayatın maslahatı da bunu gerektiriyor.” diye konuştular. İçlerinden biri kardeşlik şefkati içgüdüleriyle şöyle diyerek bu işe engel oldu: “Gayemiz Yusuf'u öldürmek değil; asıl amaç onu babamızın gözünden uzaklaştırmaktır. O, kuyuya -düşüncenin derinliğine- atılmalı! Ve “Yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı”²⁸ (ya icabet eden yolcuların) uğrağında belki bulunur. Yani, ibret almak için insanın mana ve madde âleminde seyr eden düşünme melekesi (kuvve-i fikr) hikmet/ilim suyunu almak için kuyunun başına gelir ve onu (Yusuf'u/ruhu) bulup götürürler; yok eğer kuyudan yani düşüncenin derinliğinden kurtulamazsa da helak olur gider. Çünkü kuyunun yani düşüncenin darlığında kalmak helak sebebidir.”²⁹

Görüldüğü üzere Sadruşşerîa ruhla özdeşleştirdiği Yusuf'un, kardeşleri tarafından atılacağı kuyunun dibini, düşüncenin derinliği; kervanı ise madde ve mana âleminde seyreden düşünme melekesi (kuvve-i fikr) ve kuyunun suyunu da hikmet/ilim olarak değerlendirir. Buna göre ruh (Yusuf), duyular (kardeşler) tarafından düşüncenin derinliğine (kuyuya) atılacak ve fakat orada kalmayacak, madde ve mana âleminde seyredebilme kabiliyeti olan düşünme melekesiyle hikmet suyundan alıp ruh âlemine (Mısır'a) seyr edecek. Eğer düşüncenin darlığında sıkışıp kalırsa da helak olup gidecek.

Yusuf'u kuyuya atma önerisini mantıklı bulan diğer kardeşler babalarının yanına gelerek şöyle derler: “Ken'ân yani beden yurdu, gönlü daraltan bir yerdir. Buradan sıkıldık ve canımız sahraya gitmek istiyor. Bizimle gelmesi için Yusuf'a izin ver ki çölün havasından o da nasıplensin.” Baba da “Ben sizin gafil olduğunuz bir esnada kurdun yani şeytanın onu helak etmesinden korkuyorum.” dedi. Onlar böyle bir bahane düşünememiş iken Yakub bu ifadelerini

²⁷ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 95b.

²⁸ Yûsuf 12/109.

²⁹ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 95a.

le, gönlünün temizliğinden bilmeyerek de olsa onlara böyle bir bahaneyi öğretmiş oldu. Sonuç olarak Yakub, Yusuf'u yani ruhu kardeşlerine yani duyulara teslim etti. Böylece duyular, ruha galip geldi. Duyular, şiddet mahalli olan Ken'ân yani bedenden onu çıkartıp kuyuya yani düşüncenin derinliğine atıldılar ve geri dönüp ağlaya ağlaya babalarına geldiler:

“İlim, idrak meydanında yarışıyoruz ve Yusuf'u bize ait değersiz dünya metanın yanına bırakmıştık. Kurt yani şeytan bunu fırsat bilip onu yedi.” Bu iddiaları için de iki uyduruk delil getirdiler: Kanlı gözyaşlarını ve Yusuf'un kanlı gömleğini! Yani Yusuf'un ölümü nedeniyle duyular (havas), kendilerini hüznü/merhametli göstermeye çalıştılar. Öyle bir rol kestiler ki Yusuf sanki ölmüştü.³⁰

Yakup hakiki hüznün, samimi gönülden gayrısından çıkmayacağını ve kurt yani şeytanın pençe izini de biliyordu. Yine şeytan ile nefsin düşüncesi arasındaki farkı da bildiği için o şöyle diyordu: “Bu nefsinizin kötü bir işi güzel göstermesinden başka bir şey değildir! Ve bu saatten sonra bana düşen ancak güzelce sabretmektir. Sizin bu anlattıklarınız karşısında yardımına sığınılacak olunan yalnızca Allah'tır.”³¹ Ancak Yakub, bu esnada Yusuf'un yüksek makamlara çıkacağını ve bu yolun üzülecek bir tarafının olmadığını da kesin olarak anlamıştı. Zira ham olanın pişmesi için pek çok yolculuk gerekliydi.³²

İbret almak için yeryüzünde gezenlerin kervanı, bazıları feraset atlarına binecek ve bazıları da “ibret almıyorlar mı develerden” ayetinde³³ kastedilen develerin ibret yularından tutarak kuyunun bulunduğu mevkiye vardılar. İlim/hikmet suyunu getirmesi için kervan, sucusunu kuyuya/düşünceye gönderdi. Sucu kovasını düşünce kuyusuna sarkıttı ve Yusuf/ruh kovaya tutundu. Yusuf'u kuyudan çıkarttıklarında onun güzelliğinin yansımaları dünyayı nurlandırdı. Bundan kardeşleri de haberdar oldu. Zira her ne zaman düşünce kuyusundan Yusuf yani mana/ruh yüz gösterse havas/madde âlemi aydınlardı.³⁴

³⁰ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 95a-96b.

³¹ Yûsuf 12/18.

³² Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 96b.

³³ Ğâşiye 88/17.

³⁴ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 96b.

Bunun üzerine kardeşleri geri dönüp kuyunun başına geldiler. Yusuf'un kendilerinden kaçmış bir köle olduğunu ve onu kendilerine istedikleri bir fiyata satacaklarını söylediler. Son derece düşmanlık ve hasetten dolayı onu yok pahasına sattılar. Bir müddet ruh (Yusuf), efendisinin (feraset ehlinin) kölelik zilletini çektiğinde, bu acı şerbet ona kölelik deneyimini yaşattı. Ardından Yusuf'u satın alan kişi onu Mısır'a –rûh âlemine– götürdü. Yusuf/ruh, köle pazarında açık artırma şeklinde satışı çıkınca Mısır azizi yani beşerî aşkı tadan manevi kuvvelerden biri ve Züleyha yani beşerî nefis (nefs-i emmâre) öne çıktı ve onu satın aldılar.³⁵

Mısır azizi, hanelerine/sarayına geldiğinde Züleyha'ya “bu çocuğa iyi bak, ona değer ver ve iyi bir yer ayarla”³⁶ dediğinde Yusuf'un melekût/cennet âlemindeki misafirliği böylece başlamış oluyordu. Buna göre Yusuf, Aziz'in kölesi olmaya başlamasıyla melekût âlemindeki seyr ü sülûküne başlamış ve burada nefis ve şeytanın ayartmaya çalıştığı beşerî ve nefsanî kuvvelerle mücadele etmiştir. Bu süreçte Yusuf pek çok imtihanla yüzleşecek ve bunun başında da aşk gelecektir.

Züleyha Yusuf'un aşkıyla yanınca Mısır kadınları, yani nefsanî kuvveler, “Aziz'in karısı, uşağından murat almak istiyor” diyerek dedikodu yapmaya başlamaları Züleyha'nın bir davet düzenlemesiyle neticelenecek; böylece o, kendini temize çıkaracak ilk adımı atacaktır. Bir alt başlıkta geleceği üzere beşerî aşkı ilahi aşka mukaddime olarak kabul eden Sadruşşerîa, bundan sonra işârî yorumlara kapı araladığı mecazî ve hakiki aşk üzerinde durmaktadır.³⁷ Neticede olan olmuş ve kalp/ruh olan Yusuf'un, melekût âleminin mücadeleye zindanında hapis yatması kaçınılmaz hale gelmişti. Zira burada melekût âleminin bazı sırlarını keşfedecek ve kendisine rüyaları tabir etme ilmi verilecekti.³⁸

Kıssanın seyrini takip eden Sadruşşerîa, yine bolluk ve kıtlığa tekabül eden yedi cılız ('icâf) ineğin yedi semiz (simân) inek tarafından yenme rüyasını, yolcunun (sâlik) melekût âlemi olan gönül âleminde kabz ve bast haline uyar-

³⁵ Sadruşşerîa, *Te'vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 96a-97b.

³⁶ Yûsuf 12/21.

³⁷ Sadruşşerîa, *Te'vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 98a-101a.

³⁸ Sadruşşerîa, *Te'vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 101a.

lamaktadır. Ona göre gönül âleminde meydana gelen kabz ve bast hali süflî âlemin kalıntılarının tahakkümüyle gerçekleşmektedir. Yedi inek ifadesindeki yedi sayısını da anasır-ı erba'a ve mevâlid-i selâseye denk getirmektedir.³⁹

Buna göre melekîyet kuvvesinin (Yakub'un) rızık olan tesbih ve takdiste, sürekli Yusuf'u anmasından dolayı, bir eksiklik vaki olmuş ve rızıklar eksilince de "bize ve ehlimize darlık ve sıkıntı dokundu"⁴⁰ feryadı yükselmiştir. Yani Yakub, o kadar çok ağlamış ve evladına düşkünlük göstermiştir ki Allah'ı tesbih ve takdiste aksamalar vaki olmuş ve bunun neticesinde kıtlık baş göstermiştir. Böylece kardeşler/havas, rızık yani ruhun feyzinin talebi için ruh âlemi olan Mısır'a giderler. Yakup, çocuklarını Mısır'a gönderdiğinde Yusuf orada padişah olacak ve kardeşleri onu tanımazken Yusuf, onları çok iyi tanıyacaktır. Ruh/Yusuf'un ana-baba bir olan ve diğer kardeşlerin yaptıklarına ortak olmayan çok sevdiği bir kardeşi vardır. O da akıl olan Bünyamin'dir. Ruh/Yusuf, kardeşi Bünyamin'in/akılın da huzuruna getirilmesini isteyecektir. Zira rızık yani ruhun feyzi havas olan kardeşlere ancak akıl (Bünyamin) vasıtasıyla verilecekti. Bu sebeple Yusuf, Bünyamin'in getirilmesi için kardeşleri geri gönderir. Melek/Yakup, ruh/Yusuf'un yokluğunda akıl/Bünyamin ile teselli oluyordu. Kendisinden ayrılmaması ve kendisini Yusuf'un cemaline ulaştırması için onu Yusuf yerine koyuyordu.⁴¹

Yusuf, kardeşlerini geri çevirince âlem-i havastan getirdikleri az bir bedelin (paralarının) Mısır'ın ruhaniyetinde bir işe yaramayacağından, onların yükleri arasına geri koydurur. Kardeşler geri dönünce de "bize tahıl verilmeyecek"⁴² diyerek babalarına Bünyamin'in de gelmesi gerektiğini söylerler. Babası bu zarurete binaen "Allah en hayırlı koruyucudur"⁴³ deyip Bünyamin'i onlarla gönderir.⁴⁴

³⁹ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 101b.

⁴⁰ Yûsuf 12/88.

⁴¹ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 102b.

⁴² Yûsuf 12/63.

⁴³ Yûsuf 12/64.

⁴⁴ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 102a.

Sadruşşerîa, “evlatlarım, şehrin tek kapısından değil, farklı kapılardan girin”⁴⁵ ifadesinin sırrını ise şöyle izah eder: Havas/duyular, ruhu tanımadan onun yanına giderlerse kapıda kalırlar. Bu sebeple Yakup her birinden kendine mahsus olan kapıdan girmesini ister. Görme havasının kapısı ayrı, işitmenin ki ayrıdır. Havaslar (kardeşler), ruhu (Yusuf’u) tanıyınca da “men ‘arafe nefsehü”⁴⁶nun sırrı böylece ortaya çıkacaktır.⁴⁷

Bünyamin’i yanında tutmak için Yusuf latif bir hileye başvurarak kendisiyle ruhani feyz dağıttığı kâseyi aklın yükü arasına koyup ona hırsız diyecekti. “Ey kervancılar! Durun, siz hırsızlık yapmışsınız!”⁴⁸ nidası yükselecek ve havasın yükleri alt üst edilecekti. Sonra akıl, havasın bundan habersiz olduğunu ve kâsenin kendi yükünde olduğunu anlayacaktır. Bu bahane ile akıl böylece köleliğe alınacaktır. Sadruşşerîa bu durumu temsili olarak şöyle uyarlar:

Allah Teâlâ kulluk nişanını aklın/Bünyamin’in alınına koymak istediği için kendi ayetlerini onun yüküne koyup, melekût âleminde “bu emanet kimdedir?” diye nida etti. Gökler, yer ve dağlar hepsi “bu emanet bizde değildir ve bizim onu kaldırma gücümüz yoktur” dediler. Allah “onu insan yükledi” deyip bunu insana nispet etti ve onu zalûm ve cehûl olarak niteledi. Biçare insanın bundan nereden haberi olsun ki ve bir tercihi de yoktu. Böylece insan istemeyerek de olsa onu yükledi ve anlına kölelik damgası vuruldu. Melekler her ne kadar “Biz seni hamd ile tesbih ve takdis ederiz, bizden birini onu yerine al” dese de Allah tarafından (ruhun diliyle) şöyle bir cevap gelir: “Suçsuz birini cezalandırmaktan Allah’a sığınırım, biz malımızı kimin yükünde bulduysak ancak onu alıkoyarız. Hiç kimse başkasının günah yükünü çekmez. Bizim nakdimiz insandadır.”⁴⁹

⁴⁵ Yûsuf 12/67.

⁴⁶ *Men ‘arafe nefseh, fekad ‘arafe rabbeh: Nefsini bilen, Rabbini bilir.* İfadelerinden anlaşıldığına göre Sadruşşerîa, cümlenin ilk kısmını yani “*nefsini bilmek*” kısmını Yusuf’un/ruhun, kardeşler/havas tarafından tanınmasına karşılık getirmekte, “*rabbini bilmek*” kısmını ise kıssanın sonunda tüm aile fertlerinin Yusuf’un huzurunda toplanması ile zâtın tecellisi esnasındaki secdeye karşılık olarak kullanmaktadır. Bu ifade özellikle İbn Arabî’nin vahdet-i vücûd teorisinin dayanaklarından biridir. Bkz. İbn Arabî, *er-Risâletü’l-vücûdiyye fî ma’nâ kavlihi (sav) men ‘arafe nefseh fekad ‘arafe rabbeh*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2007.

⁴⁷ Sadruşşerîa, *Te’vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 102a.

⁴⁸ Yûsuf 12/70.

⁴⁹ Sadruşşerîa, *Te’vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 102a.

Yusuf'un kardeşleri onun önünde dediler ki, "Bunun yaptığı şaşılacak bir şey değil, zira kardeşi Yusuf da hırsızlık yapıyordu."⁵⁰ Şüphe yok ki bu söz Yusuf'a yapmış oldukları önceki cefalardan daha acıydı. Padişah iken böyle cefalara tahammül etmek, onların geçmiş günahlarını affetmekten daha zordu.

Sadruşşerîa, kardeşlerin hırsızlık sözünün anlamını Yusuf'un boş vakitlerde Hak ile meşgul olmasına bağlar. Buna göre Şeytan, insanın değerli vaktini çaldığı için Yusuf da çocukluğunda şeytandan zaman çalarak Hakkı zikretmekle meşgul olmuştur.⁵¹

Kardeşler dönüp babalarına "Senin oğlun hırsızlık yapmış"⁵² dediler. Baba, bu hilenin nereden kaynaklandığını bildiği için "Yusuf'u ve kardeşi hakkında bir haber almaya çalışın"⁵³ diye cevap verir. Böylece Hakkın yakınlığı vasıtasıyla ruhaniyet âleminin feyzi, havasa ulaşacaktır. Neticede havasta talep arzusu oluşma zamanı gelir. Tekrar daha fazla feyz talebi ve haber almak için Mısır'a/ruh âlemine yolculuk yapacaklardır. Daha mükemmel bir tazarru ile "bize ve halkımıza zarar dokundu"⁵⁴ diyecekler. Yanlarında bulunan değersiz parayla kendi fakirlik ve muhtaciyetlerini arz edecekler. Böylece ruh, "Ben Yusuf ve bu da kardeşim"⁵⁵ diyerek kendini onlara tanıttacaktır. İşte bu makamda "men 'arafe nefsehu" nun sırrı ortaya çıkacak ve havas, itaatkâr bir halde "Allah'a yemin olsun ki Allah seni bizden üstün kılmıştır"⁵⁶ diyerek ruhun üstünlüğünü itiraf edeceklerdir.⁵⁷

Yukarıda detaylarını aktardığımız kıssadaki kişi, olay ve olguların nefse uyarlanması/tatbiki esnasında Sadruşşerîa, işâri yorumlar da yapmaktadır. Hatta böyle bir tatbikin asıl amacının bu olduğu da ifade edilebilir. Özellikle Züleyha'nın sahne aldığı kısımlarda Sadruşşerîa, beşerî aşkı ilahî aşkla buluşturmaktadır.

⁵⁰ Yûsuf 12/77.

⁵¹ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 103b.

⁵² Yûsuf 12/81.

⁵³ Yûsuf 12/87.

⁵⁴ Yûsuf 12/88.

⁵⁵ Yûsuf 12/90.

⁵⁶ Yûsuf 12/91.

⁵⁷ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 103b.

III. İşâri Te'vil ve Aşk Edebiyatı

Yusuf kıssasıyla ilgilenenlerin değinmekten kendini alamadıkları konulardan biri belki de birincisi aşktır. Hatta kıssanın Züleyha ile Yusuf fragmanındaki aşk, tasavvufî öğretinin, sâliki ulaştırmaya çalıştığı ilâhî/hakiki aşkın bir mukaddimesi olarak algılanmakta ve buradan işâri manalarla dolu bir rota çizilmektedir. Bu sebeptendir ki mutasavvıflar hususen bu kıssayla ilgilenmektedir. İfadelerinden bizzat kendisinin beşerî aşkı tattığını anladığımız⁵⁸ Sadruşşerîa da hakiki aşka ulaşmak için Yusuf'un yerine koyduğu sâliki aşk yolculuğuna teşvik etmekte ve bu yolculuk esnasında bir mürşidin yol göstericiliğinin lüzumuna dikkat çekmektedir.

Züleyha'nın Yusuf'a olan aşkına karşılık Yusuf'un ilgisiz olmadığını, muhabbetin iki taraflı olduğunu belirten Sadruşşerîa, Yusuf'un nübüvvet gücünün onun iffetine ve aşk sırrını örtmesine sebep olduğunu, Züleyha'nın ise böyle bir güçten mahrum olması sebebiyle iffetini ve sırrını koruyamadığını belirtir.⁵⁹

Sadruşşerîa'nın ifadelerine göre Yusuf ile Züleyha kapalı kapılar ardında kalması esnasında ruhun/Yusuf'un, nefis/Züleyha ile yapayalnız gönül evinde buluşması kaçınılmaz bir hal almış olsa da rububiyet burhanı yani Hakk'ın cezbesi yetişip Yusuf'u mecazî aşktan hakiki aşka ulaştıracaktır. Bu esnada şeytan, "insanların gönlüne vesvese veren"⁶⁰ ayeti mucibince nefse/Züleyha'ya yardımcı olmaktadır. Eğer nefis ile şeytan ruha galip gelirse vay haline, çünkü ruhunu kirleten kaybeder. Eğer Allah'ın lütfu ruha yardım ederse müjdeler olsun ki nefisini temizleyen de felah bulmuştur.⁶¹

Sadruşşerîa'ya göre sâlikin Allah'a ulaşacağı, ilahi aşka vasıl olacağı en yakın yolu beşerî aşktır. Anlattığına göre bir derviş, müridi olmak için bir şeyhe gelir. Şeyh ona "Hiç âşık oldun mu?" diye sorar. O da "Hayır" der. Bunun üzerine şeyh, "Git dolaş, kendine mecazî (beşerî) aşk hâsıl et ki bu yola hazır

⁵⁸ Bu çıkarımın kaynağı Sadr'ın şu ifadesidir: "Deneyip denemediğini bilmiyorum ama aşkın başlangıcından daha hoş bir şey yoktur." Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 98b.

⁵⁹ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 99b.

⁶⁰ Nâs 114/5.

⁶¹ Sadruşşerîa, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 99a.

olasın” der. Çünkü aşk, bütün dertleri teke indirir. O zaman kişiyi tek dertten kurtarmak onu ilahi aşkla buluşturmak daha kolay olur.⁶²

Sadruşşerîa insanın kâinata bakıp ondaki tasarımı/nizamı tefekkür ederek İbrahim (as) gibi “ben batıp gidenleri sevmem”⁶³, “ben yönümü Allah’a yönelttim”⁶⁴ şeklindeki bir çabanın ya da “Devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı”⁶⁵ olduğu gibi yaratılışı tefekkür etmenin de Allah’a ulaştırıcı başka ve fakat kolay yollar olduğunu belirtir. Oysa kendinde “Âdem’in hamurunu kendi elimle yoğurdum” un şerefi ve “ona kendi ruhumda üfledim” in sırrı olan insan suretine bakmak bunlardan bambaşka bir şeydir ve bu beşerî aşk yolu diğer yolların aksine Hakk’a ulaştırıcı daha yakın bir yoldur.⁶⁶

Neticede Yusuf’u bir cezbe hali alır ve Züleyha’nın yanından kaçır. Aşk âleminde her ne kadar masum olmaya çalışsa da Züleyha, elini uzatarak Yusuf’un ismet gömleğini yırtar ve aşk meyhanesinde pervasızca davranmaktan başka bir çare de görmez. İnsanın insanla sınanmasının tevarüs eden bir hastalık olduğunu, yazdığı bir beyitle ifade eden Sadruşşerîa, Züleyha’nın bu pervasızlığına karşı Kemaleddin İsmail İsfahani’nin (Hallak el-Meânî) şu satırlarını Yusuf’a söyler:

*Yine benim sabr libasımı sad pare ettin
Yine beni rahatımdan avare ettin.
Korkarım, mahcub olursun önüne getirsem
Bana yaptığın cevr u cefayı.*⁶⁷

Sadruşşerîa, Allah Teâlâ’nın peygamberlerin ismet elbiselerini özgürce işlenen masiyete bulaşmasını engellediğini, aksine gayr-i iradi olan gönül işlerinin ise tabii olduğunu belirtir. Zira gönül, *mukallibü’l-kulûb*ün emrindedir ve onu istediği yöne çevirir.⁶⁸

⁶² Sadruşşerîa, *Te’vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 99a.

⁶³ En’am 6/76.

⁶⁴ En’am 6/79.

⁶⁵ Ğaşîye 88/17.

⁶⁶ Sadruşşerîa, *Te’vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 99a.

⁶⁷ Sadruşşerîa, *Te’vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 100b.

⁶⁸ Sadruşşerîa, *Te’vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 100b.

Yusuf ve Züleyha odanın kapısına ulaşınca, ev sahibini görürler. O da onları perişan bir vaziyette görür. Züleyha kendinden son derece geçtiğinden ne diyeceğini bilemez ve “Senin haremde sana ihanet etmek isteyen kimsenin cezası, çok ağır bir ceza olmalı!”⁶⁹ der. Eğer akli ve dini nakis olanlardan olmasaydı der Sadruşşerîa, kendini savunmak/temize çekmek yerine sevgilinin bin tane günahını üstlenirdi. Kendi günahını sevdiğine atmazdı. İkinci bir ihtimal olarak belki de Züleyha kendinden son derece geçtiği için (fenâ fil mahbûb olduğu için) kendisini görmeyip fiili Yusuf’a nispet eder.⁷⁰

Âşık ve maşuklar arasında birbirlerine olan güvene binaen böyle işlere çokça rastlandığını belirten Sadruşşerîa, ayrıca Züleyha’nın aşk zindanında olduğunu ve bu sebeple Yusuf’un da zindana girmesini istediğinden söz eder. Yusuf’un zindana girmesine sebep olan şeyin de gayra bakması olduğunu, onun da başlangıçta Züleyha’ya boş olmadığını ve fakat ilahi bir burhanla bundan sıyrıldığını belirtir.⁷¹

Bu olaylar neticesinde evdeki çocuğa sorarlar. Çocuk, “Gömleğin nereden yırtıldığına bakın!”⁷² der. Gömleğin arkadan yırtık olduğu görülünce Yusuf’un iffetli olduğu ortaya çıkar. Hane halkından daha doğru söyleyen bir şahit de olamaz. Bundan dolayı kıyamet gününde insanın azalarını kendisine şahit tutarlar. Mısır azizi, ortada bir suçun olmadığını anlayınca her iki tarafı da azarlar. “Yusuf sen bu olayı unut gitsin ve sen Züleyha, günahından tövbe et.”⁷³ Neticede Yusuf, kazaya rıza göstererek zindana atılır.⁷⁴

Sadruşşerîa Allah’ın kazasına rıza gösterme durumunu, sâlikin melekût âlemine ulaşıp hurilere ve saraylara ülfet ettiğinde (alıştığında) ilahi bir cezbe-ye kapılarak bundan sıyrılmamasına benzetir; bununla birlikte bir müddet melekût âleminin mücahede zindanında hapsolmasının kaçınılmaz olduğuna dikkat çeker. Zira cennet, âşıkların zindanıdır. Sadruşşerîa’nın belirttiğine

---

⁶⁹ Yûsuf 12/25.

⁷⁰ Sadruşşerîa, *Te’vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 100b.

⁷¹ Sadruşşerîa, *Te’vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 100a.

⁷² Yûsuf 12/26.

⁷³ Yûsuf 12/29.

⁷⁴ Sadruşşerîa, *Te’vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 100a.

göre melekût âlemi, cismaniyet ve ruhaniyetten mürekkeptir. Kuvve-i cismaniyet mahvolmadıkça, huri ve saraylar da mahvolmaz.⁷⁵

Bu arada Mısır kadınları, yani nefsanî kuvveler “Kölesinin nefsinden murad almak istemiş”⁷⁶ diye dedikoduya başlamışlardır. Züleyha, kalbinin zararını yakarak yüreğine işleyen aşkla şöyle der:

Beyit:

*Düşman eğer benim temiz duygularıma ta'n ediyorsa
Dostun eteği, hamdolsun, bundan daha temizdir. (Divân-ı Sa'dî)⁷⁷*

Kadınlar kalbin aşkından habersizdiler ve gittikçe de haddi aşıyorlardı. Züleyha dayanamaz, endişelenir ve şöyle der:

Nazm:

*Her lahza endişeden gönlüm kan ağlamakta
Ta ki işimin sonu aşktan dolayı böyle olacağından
Ey dost beni suçlamaktan vazgeç,
Bu aşk derdi suçlamakla daha da artar
Sevgili, kapısından her daim girilecek bir arkadaş değildir
Aşk, kalpten ayrılacak bir şey de değildir
Senin güzelliğin aklın özelliğini giderince
Korkarım ki aşk, Sa'dî'yi de deli yapar. (Divân-ı Sa'dî)⁷⁸*

Sadruşşeria, aşkın bir hakikat olduğunu ve âşıkları suçlamanın da batıl ve faydasız olduğunu belirtir. Bu düşüncesine de Mısır kadınlarının aşka dair dedikodularını Allah'ın “mekr”⁷⁹ olarak ifade etmesine bağlar. Züleyha da onların mekirlerinin cezasını vermek ister ve bir davet düzenler. Davet esnasında kadınlar Yusuf'u gördüklerinde güzelliği karşısında neye uğradıklarını şaşırarak, portakal yerine ellerini keserler.⁸⁰

Beyit:

⁷⁵ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 100a.

⁷⁶ Yûsuf 12/30.

⁷⁷ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 98a.

⁷⁸ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 98a.

⁷⁹ Yûsuf 12/31.

⁸⁰ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 98a.

*Yersiz suçlama yapanlar, portakalla ellerini karıştırdılar.
Yusuf kendi cemalini perde ardından gösterdiği anda. (Divân-ı Sa'dî)*

Beyit:

*Ayıp arayanlar keşke bu dilberin yüzünü bir görseydi,
Gözlerinin önünde portakal yerine ellerini kesseydi (Sa'dî, Gülistan)⁸¹*

Sadruşşerîa, Kadınların “*bu bir beşer olamaz*”⁸² sözlerini de şu beyitle dile getirir:

*Bu ruhani bedenin su ve çamurdan oluştuğunu söylemem,
Zira İnsan bedeni bu kadar mükemmel olamaz.*

Züleyha da şöyle karşılık verir:

Şiir:

*Beni hakkında suçladığınız kölemi gördünüz mü?
İşte beni kendisiyle ayıpladığınız kimse budur!*

*Onu görüp de portakalla elini ayırt edebiliyorsan
O zaman Züleyha'yı suçlayabilirsin..⁸³*

Sadruşşerîa, âşık bir kimsenin sevgilisini (mahub) görmesi esnasında böyle bir vecd hali yaşamasını tuhaf karşılamaz; ona göre asıl garip olan sevgilisini görmeyen âşıkların kendisinden geçmesidir.⁸⁴

Beyit:

*Onlar ellerini kesmişse de Yusufu gördüler,
Ne oldu da bana sevgiliyi görmeden ellerimi kesmişim.*

Beyit:

*Âşıklar buradadır da dilber nerede?
Cümle âlemde böyle bir aşkı kim görmüş! (Mevlânâ, Divân-ı Şems)⁸⁵*

---

⁸¹ Sadruşşerîa, *Te'vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 98a-99b.

⁸² Yûsuf 12/31.

⁸³ Sadruşşerîa, *Te'vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 99b.

⁸⁴ Sadruşşerîa, *Te'vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 99b.

⁸⁵ Sadruşşerîa, *Te'vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 99b.

Sadruşşeria, Züleyha'nın böyle bir davet düzenlemesini de tuhaf bulmaktadır. Çünkü ona göre Züleyha gerçek aşkı henüz tatmamıştır. Eğer hakiki manada âşık olsaydı, sevgilinin cemalini kendi üzerine atılan suçlamaları kaldırmak ve kendini temize çıkarmak için kullanmazdı ve zaten aşk kıskançlığı da buna müsaade etmezdi. Ona göre Züleyha'nın çabalamasının acı tarafı, bunca aşk iddiasına rağmen yaptıklarının bu manaya münasip olmamasıydı. Oysa gerçek âşık şöyle der:

Beyit:

*Cahiller beni mazur görsünler diye,
İstemem ki kimse baksın sevgilimin yüzüne..⁸⁶*

Neticede Yusuf zindana atılır ve orada melekût âleminin bazı sırlarını keşfeder. Ona orada rüya tabir ilmi verilir. Sadruşşeria “rüya tabir ilminin verilmesi”ni, bir kimsenin (sâlikin) melekût âleminin esrarına vakıf olması ve böyle bir meleke kesp etmesi halinde mülk (madde) âleminden geçmenin ne kadar zor olduğunu ve bu yolda pek çok tehlikenin bulunduğunu anlaması olarak izah eder. Sâlikin cennet, cehennem, sırat, mizan gibi gayb âlemine dair bu türden duyduğu her şeyin melekût âleminde ve yine şeytanın vesvese ve desiselerinin de burada olduğunu ve o âlemden selametle geçebilmek için de bir yol gösterici (mürşid) şeyhin lüzumunu dile getirir. Ona göre:

Bu vadide (melekût âlemindeki seyirde) Şeyh olmazsa -Allah'ın lütfunun kurtardıkları hariç- nice kervanlar helak olur gider. Nice kurbanlar da bu denizlerde boğuldu. Bid'atçıların teşbih ve hulul gibi batıl arzuları da hep bu âlemde vücuda gelmiştir.⁸⁷

Sadruşşeria, hükümdarın gördüğü semiz ve cılız ineğe dair rüyayı da şöyle izah eder:

Şu da bilinmeli ki, âlemde seman ve 'icaf'ın işaret ettiği bolluk ve kıtlık yılları olduğu gibi, sâlikin de melekût âlemi olan gönül âleminde aynısı vardır. O da kabz u basttan ibarettir. Zira Allah, kâbız ve bâsıttır. Gönül âlemindeki kabz ve bast, süflî âlemin kalıntılarının tahakkümüyle olur. Anasır-ı erbaa ve mevâlid-i selaseye tekabül eden yedi sayısının da bununla ilişkisi vardır. Yedi inek ifadesi de buna mü-

⁸⁶ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 99b.

⁸⁷ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 101b. Sadr'ın bu ifadeleri İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd iddiasına karşı söylenmiş ifadeler olarak kabul edilebilir.

nasiptir. Nitekim “kıtlık yılları için erzak tedariki” demek: bolluk yıllarında, gelecek olan kıtlık için bir şeyler depolayın anlamındadır. Buradaki tedarik de şu anlamdadır: Bilirsin arifler “kabz, basttaki hazinedir” (kabz, basttaki hazineden beslenir), demektedirler. Yani yağmur (rahmet) yağdığında son derece genişlik hâsıl olur ve nefiste şevk ve neşe zahir olur. Bast (bolluk) halinde israf ederse, onu tedip etmek için kabza (darlığa) mübtela olur. Bast halinde israf etmezse, kabz halinde sıkıntı olmaz. Güzel edebe riayet eder ve kabzın mihnetiyle mübtela olmaz; olsa da ona kolay geçer.⁸⁸

Sadruşşerîa, kervan Mısır’dan çıkar çıkmaz Yusuf’un gömleğinin kokusunun Yakub’un burnuna ulaşması meselesini tuhaf bulmaz. Ona göre asıl şaşılacak olan, senelerce Yakub’un bu kokuyu alamamasıdır. Buna göre Yakub *sabr-ı cemîle* ulaşsın diye Allah onun koku alma duyusunu gidermiş ve Yusuf’a ulaşma yollarını kapatmıştır. Ne zaman ki Yakub, varlık âleminden yüzünü çevirip halini yalnızca Allah’a “Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah’a arz ederim.”⁸⁹ diyerek arz etti, işte o zaman kendisine vuslat kapıları açılmaya başladı. Sadruşşerîa, Yakub’a şu beyti söyletir:

*Benim gönlümde senden taraf bir pencere aç
Hüzün kulübemden kendine doğru bir kapı aç.*

*Gönül ve gözler senin cemalinden mahrum iken kararmış
Aydınlanması için yüzünü aç.*

*Bütün dünya güzel koku dolu ve benim burnum kapalı
Canımın koku duyusunu aç ki senin kokunu alayım...⁹⁰*

Sadruşşerîa, Hz. Yakub’un gözlerine ak düşünceye kadar çok sevdiği oğlu Yusuf için ağlamasını ve yıllar geçse de ona kavuşma umudunu yitirmemesini, vuslat anı yaklaştığında Yusuf’un gömleğinin Yakub’un gözlerine derman olmasını da şöyle te’vil eder:

Seven kişi sevgilisinin ayrılığında gözlerinin görme özelliği (nuru) yitinceye kadar çok ağlayacak ve bunun sonucunda sevgili de nurunu aşığına gözüne atacak ki o nur ile aşık sevgilisinin cemalini görecek. Buna *el-bekâu billah ba‘de’l-fenâ fillah*

⁸⁸ Sadruşşerîa, *Te’vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 101b-a.

⁸⁹ Yûsuf 12/86.

⁹⁰ Sadruşşerîa, *Te’vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 103a.

derler... Beyit: *Yakup gibi olmalı Yusuf'un gömleğinden/Oğlunun kokusunu ararken göz nuru bulunmalı.*⁹¹

Sadruşşeria, Yakub'un tam ümitsizliğe düştüğü sırada Allah'a halini arz etmesi neticesinde hem gözlerine hem de Yusuf'una kavuşmasından alınacak ibreti de zikrederek kıssayı şu yorumlarıyla nihayete erdirmektedir:

Burada sâlikin gafil olmaması gereken ince bir mana vardır. O da şudur: Allah "Ümitsizliğe düştüğünüzde size yağmur indirendir."⁹² Bir başka yerde de "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin"⁹³ buyurmaktadır. İlim talibine ilk ayetle son ayet arasında çelişki var gibi gözükür. Bu tenakuz(un çözümü) nedir? En doğrusunu Allah bilir. Ben deniz bunu şöyle anlıyor: Hakikatte birinci ayette kastedilen ümitsizlik (kunut), sebeplere nispetlidir. Eğer sebeplere bakılırsa bunlar ümitsizliğe yol açar. Nitekim bir insan suyun olmadığı bir yerde, fersahlarca uzak bir çölde olursa, mevsimlerden yaz ve gökyüzü de açık, yağmur beklentisi hiç yok ve adam susuzluktan ölüyor ise sebepler bakımından ümitsizlik dışında bir şey yoktur. Bu durumda kişi Allah'ın rahmetinden umut kesmemeli ve bütün sebepleri bir tarafa bırakıp, yüzünü *Müsebbibü'l-esbâb*'a çevirmelidir. Şunu da kesin olarak bilmeli ki Allah, denizler su ile dolu olmasına rağmen susuzluktan öldürebildiği gibi, istediğinde bilinen sebepler dışında da verir. Böyle bir durumda olan kişiye Allah su verirse, onu Rahman'ın fazlından sayacak; eğer vermezse de bunu sebeplere bağlayacak. Su olmasına rağmen susuzluktan ölmesi gibi. Halis tevhid işte budur. Öyleyse insan hep *havf* ve *recâ* arasında yer almalı. Sebeplerin bulunduğu durumda *recâ* havfa galip gelmeli; sebeplerin olmadığı durumda ise *havf* *recâ*ya galip gelmelidir. Şunu da bil ki Yusuf'un gömleğinin kokusunun hissedilmesi *vecd* hali menzilesindedir. Gömleğin Yakub'un yüzüne sürülmesi ise sıfatların tecellisi mesabesindedir. "Ve rafe'a ebeveyhi 'alel 'arşi"⁹⁴ (Ve anne babasını tahtın üstüne çıkarttı.) ise zatın tecellisi mesabesindedir.

(Yusuf'un ailesi Mısır'a vardığında "Allah'ın dilemesiyle güven içerisinde Mısır'a (ruh âlemine) girin!"⁹⁵ fermanı geldi. Kardeşler (havas), tahtın dibinde elleri sinelelerinde, kulluk makamında durdular. Aniden Yusuf/ruh, güneş gibi olan yüzünden nikabı kaldırıncaya hepsi secdeye kapandı. (Böylece "ve nefahtu fihi min rûhi" ile "fekad 'arafe rabbehû"nun sırrı aşikâr oldu.) Allah'ım! Yusuf'un "Allah'ın dilemesiyle güven içerisinde Mısır'a girin"⁹⁶ şeklinde hitap ettiği gibi, biz miskinleri de

⁹¹ Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 103a.

⁹² Şûra 42/28.

⁹³ Yûsuf 12/87; Zümer 39/53.

⁹⁴ Yûsuf 12/100.

⁹⁵ Yûsuf 12/99.

⁹⁶ Yûsuf 12/99.

“Oraya emniyet ve selâmetle girin!”⁹⁷ hitabıyla müşerref eyle. Hz. Yakub’un gözle-
rini Yusuf’un cemaliyle aydınlattığın gibi, bizim gözlerimizi de keyfiyeti bilinme-
yen cemalini göstermekle aydınlat. Nebi ve pak ailesinin hakkı için. Hamd, âlemler-
in rabbinedir.⁹⁸

IV. Tablo

Sadruşşerîa’nın Yusuf kıssasından hareketle uyarlamaya ve yorumlamaya çalıştığı kişi, olay ve olguların ve bunların risaledeki karşılıklarının tablo halinde gösterilmesi bizlere daha net bir mukayese imkânı sunacaktır.

Kıssadaki Kişi, Olay ve Olgular	Sadruşşerîa’nın Yorumu
Yakub	Melek
Yusuf’un annesi	Rahim
Yusuf’un ana rahminde beklemesi (üç karanlık)	Nefsi tabîi, nefsi nebâtî ve nefsi-hayvânî
Yusuf’un teyzesi	Bedenin oluşma safhasındaki kabiliyet
Yusuf	Kuvve-i nâtıka/Ruh/Kalp
Bünyamin	Kuvve-i muharrike/Akıl
On kardeş	Zahirî ve batınî on idrak yetisi/Duyular
Ken’ân	Beden/Âlem-i havas
Mısır	Âlem-i rûh
Kuyu	Düşünce
Kuyunun suyu	Hikmet/İlim
Kuyunun dibi	Düşüncenin darlığı/derinliği
Kervan	Kuvve-i fikr/ madde ve mana âleminde seyreden düşünme melekesi

⁹⁷ Hicr 15/46.

⁹⁸ Sadruşşerîa, *Te’vîl-i kıssâ-i Yûsuf*, vr. 104b-a.

Kurt	Şeytan
Sahra	İlim idrak meydanı
Mısır azizi	Beşerî aşkı tadan manevi kuvvelerden biri
Züleyha	Beşerî nefs/Nefs-i emmâre
Azizin sarayı	Âlem-i Melekût/Cennet
Mısır kadınları	Nefsani kuvveler
Hapishane	Melekût âleminin mücahede zindanı
Züleyha'nın komployu itiraf etmesi	Nefs-i levvâme makamı
Züleyha'nın Yusuf'la evlenmesi	Nefsin ruha tabi olması
Semiz inek (simân)	Bast hali
Cılız inek ('icâf)	Kabz hali
Yedi sayısı	Anasır-ı erba'a ve mevâlid-i selâse
Buğday/Erzak	Ruhun feyzi
Kâse	Ruhani feyzin dağıtıldığı kap
Kardeşlerin, Yusuf'tan bağışlanma dileği	Duyuların ruhun üstünlüğünü kabul etmesi ve ona tabi olması
Gömleğin kokusunun hissedilmesi	Vecd hali
Gömleğin Yakub'un yüzüne sürülmesi	Sıfatların tecellisi
Ebeveynin tahta çıkartılması	Zâtın tecellisi
Yusuf'un tahtı önünde kardeşlerin durduğu yer	Kulluk makamı
Yusuf'un huzurundaki secde	Zatın tecellisinin ardından yapılan secde

Değerlendirme ve Sonuç

(1) Sadruşşerîa'nın Yusuf kıssasını te'vil metodunu ve risalesinin içeriğini aktardığımız bu çalışmada, Arap beyanının sınırlarını aşan bir yorumlama biçimiyle karşı karşıya olduğumuzu öncelikle belirtmemiz gerekir. Haddizatında Yusuf kıssası karşısında Sadruşşerîa'nın konumu, yorumcuya metinle alakalı oldukça geniş tasarruf imkânları sunan bir noktadır. Bu da irfanî te'vil denilen ve mutasavvıflar, Şia ve diğer batınî akımların benimsediği bir te'vil biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır ki müellifin kendisi de eserinin girişinde böyle bir metodu takip edeceğini belirtmektedir. O, Maturidî'de olduğu gibi tefsir ile te'vil arasını kesin hatlarla ayırmakta; böylece yaptığı işin adını "te'vil" diye net bir şekilde koymaktadır. Ancak Sadruşşerîa kıssayla ilişkisini sadece epistemik bir ilişki biçimi olmanın ötesinde itibar (irfânî kıyas) ve ibretle alakalı olarak kurmaktadır.

(2) Sadruşşerîa'nın tefsir ve te'vil ayrımındaki maksadını sorguladığımızda, kanaatimizce o böyle bir ayırmda tefsiri, Allah'ı şahit tutma ve O'nun adına yargıda bulunma bakımından sorumluluğu ağır ve risk içeren bir faaliyet olarak değerlendirmekte; te'vili ise buna mukabil yorumcuya daha rahat hareket edebilme imkânı sunan masum nitelikte bir girişim olarak görmektedir. Te'vilin tefsirden daha az riskli olması sebebiyledir ki Sadruşşerîa eserine "tefsir" değil de "te'vil" ifadesini başlık olarak kullanmakta ve girişte böyle bir ayrımı izhar etme gereği duymaktadır. Esasında o, Yusuf kıssasıyla ilgili yapacağı uyarılama ve yorumların alışıla gelenin dışında bir takım unsurlar içereceğini ve bunların yadırganmaması gerektiğini belirtmek istediği de açıktır. Bunun, yöneltilecek eleştirilere karşı bir ön alma girişimi olarak görülmesi de mümkündür. Zira Sadruşşerîa, kendisine açılan ibret veçhesini anlatırken esasında ayetlerde geçen kişi, olay ve olguları fon olarak kullanmaktadır.

(3) Sadruşşerîa'nın eserinin girişindeki açıklamaları ve te'vil metodu, aynı zamanda Kur'an tasavvuruna dair düşüncesini önümüze koyan bir nitelik arz etmektedir. Bu tasavvurun dayandığı paradigma, Kur'an'ın ilk muhataplarına hitap ettiği anlamın dışında pek çok manayı içerdiği kabulüdür. Haliyle o, mezkûr ifadeleri ve te'vilde keşfettiği boyutlarıyla Kur'an ayetlerinin zahri ve

batnının, haddi ve matlalı/muttalainın var olduğunu belirten haberden⁹⁹ destek alan bir damardan beslendiğini hissettirmektedir. Bu tasavvurunun bir neticesidir ki Sadruşşeria, örneğin ulemanın sitayişle söz ettiği *Ta 'dilü'l- 'ulûm* adlı eserinin ikinci kitabı olan *İlm-i kelâm*'ın bütün konularını Fatiha suresinden istinbat ettiğini söylemektedir.¹⁰⁰ Teknik ifadeyle ona göre Fatiha suresi, kelimelerin ziplenmiş halidir. Yedi ayetin her birinin çözümlemesinde farklı boyutların açılması söz konusudur.

(4) Kıssalara dair fragmanların ruha, ruhî ve beşerî kuvveler arasındaki manevî olaylara tatbik edilmesi İbn Arabî, Kâşânî, Alâüddeve-i Simnânî ve onlardan sonra gelen tasavvuf ehli müfessirlerde de görülmektedir. Risalesinde kıssanın bâtını ve tatbiki boyutunu ele alması sebebiyle Sadruşşeria'nın da bu kervanda yer alan müelliflerden biri olarak kabul edilmesi herhalde yanlış olmayacaktır.

(5) Son olarak şunu da belirtmeliyiz ki bir yorumcunun (müevvil) Kur'an imajı hangi çerçevede ise ayet ve kıssaları algılama ve anlamlandırması da bu doğrultuda olmaktadır. İlm-i ilahinin nihayetsizliği ile Kur'an metninin birbirine denk görülmesi halinde ayetlere ve kıssalara sonsuz anlamları barındırma potansiyeli yüklenmiş olacağından Kur'an, nice cevherlerin çıkarılabileceği bir alan haline gelebilmektedir. Böyle bir yaklaşım elbette var olan anlamdan öte türlü türlü sonuçları ve yorum farklılıklarını doğuracaktır. Bu durum, belli bir zaman ve zeminde çeşitli olay ve olgulara binaen nazil olmuş olan Kur'an'ın, gerekçeli metin olmaktan çıkarılıp istismar edilmesine kapı aralamak anlamına gelebileceği de gözden ırak tutulmamalıdır. Kanaatimizce naslara, bağlamı ve lafzî delaletlerinden bağımsız olarak tamamen keşf, ilham ve zevk ürünü olabilecek yaklaşımlar te'vilin manipüle edilmesine yol açabilir. Haddizatında Kur'an kıssalarının asıl gayesi tarihi bilgi vermek ya da ezoterik/sır öğretilere dayanak oluşturmak değil; aksine gayet yalın ve özetle batıla karşı hakkı ayakta tutma (tevhid-şirk) mücadelesinde özelde Hz. Peygambere genelde ümmetine bir destek ve teselli vermektir.

⁹⁹ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, tahk. Merkezü'd-Dirasati'l-Kur'aniyye, Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbbâti'l-Mushafi's-Şerif, ts., s. 2310-13.

¹⁰⁰ Sadruşşeria, *Şerhu ta 'dilü'l- 'ulûm*, vr. 115a-b.

Kaynakça

- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, 1998.
- Gazzâlî, *Bahru'l-mahabbe fi esrârî'l-mevedde: Tefsîru sureti Yûsuf*, Bombay: Matbaa Nasiri, 1876.
- Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tahk. Şerafettin Yaltkaya, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1941.
- Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİFD*, 2008, c. XVII, sayı: 1, s. 25-46.
- İbn Arabî, *er-Risâletü'l-vücûdiyye fi ma'nâ kavlihi (sav) men 'arafe nefseh fekad 'arafe rabbeh*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, tahk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1413/1992.
- Kaya, Mehmet, "Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 730/1330) ve Tefsirdeki Metodu", *Mütefekkir Dergisi*, 2015, c. 2, sayı: 3, s. 107-135.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Leknevî el-Hindî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, tahk. Seyyid Muhammed Bedruddin, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî, ts.
- Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed, *Te'vilâtü ehli's-sünneh*, tahk. Mecdî Bâ Sellûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Özen, Şükrü, "Sadruşşeria", *DİA*, c. XXXV, s. 427-431.
- Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Bâtınlık ve Bâtınî Te'vil Geleneği*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Sadruşşeria, *Şerhu Ta'dîli'l-'ulûm*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr. 3135, vr. 1a-247a.
- Sadruşşeria, *Te'vil-i kıssâ-i Yûsuf*, Ayasofya, nr. 1980, vr. 95b-104a.
- Suyûtî, Celâlüddîn, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, tahk. Merkezü'd-Dirasatî'l-Kur'âniyye, Medîne: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbbâti'l-Mushafî's-Şerif, ts.
- Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtî'l-'ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Topaloğlu, Bekir, "Yûsuf Suresi", *DİA*, c. XLIV, s.28-30.
- Türkdoğan, Melike Gökcan, "Klasik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/15, s. 64-90.
- Yaltkaya, M. Şerafettin, "Türk Kelamcıları", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1932, sayı: 23, s. 1-19.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Te'vil", *DİA*, c. XLI, s. 27-28.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Ek 1: Te'vil-i Kıssa-i Yûsuf Risalesinin İlk Sayfası (vr. 95b)

تاویل قصه یوسف علیکم من انشاء العاقل کامل صدر الشریعه
 بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله الذی هدانا لهذا الذی کنا لنکذرون
 وعلی آله و اوصیائه التابعین علی الصراط المستقیم قوله تعالی لقد کان فی یوسف فی و اخوته آیات
 لیسئلین من ان ینظر الذی ادعی المدعو بصدور الشریعه تجاوز الله عنده من کویده حکم این آیت واجب است
 که هر کس از قصه یوسف علیه السلام و برادران او بقدر فهم خود خطی بگریزند و بنظر اعتبار برادران احوال
 نظر نکنند چنانکه در آیه سوره می گوید لقد کان فی قصصهم عبرة لاولی الالباب مسیح اعتبار بهتر از این
 نیست که این قصه را نمودن خود سازد در سلوک راه عرفان و سیر از کفغان بدن بمصبر عالم جان
 نه بران وجه که کوسم که مراد الله تعالی است چه تفسیر قرآن برین وجه کفر باشد بلکه بران وجه
 کوسم سیر روح در عالم غیب مناسب و موافق است تا این احوال که در عالم شهادت ظهور یوسف
 و بالله العصمة و التوفیق بدانکه حق تعالی نطقه را در اطوار عالم خلق ترتیب دهد بعد از آن
 بهنکام ثم انشاء نامة خلقا اخر طکی مویستد تا نوح روح کند آن ملک را بمنزله یعقوب کوسم
 و یازدهم قوت محرکه و دوازدهم قوت ناطقه آن دوازده بمنزله فرزندان یعقوب روح
 تا ناطقه بمنزله یوسف و آن یازده بمنزله برادران او و محل نوح را که از قابلیت قبول نوح جاری
 است باشد آن بمنزله مادر یوسف بود پس این ولد روح در ظلمات ثلاث نفیس طبیعی و نباتی و حیوانی
 بقایا ترتیب یابد و آن قابلیت بمنزله خواهر باشد مر قابلیت اول را که ذالذ یوسف بود پس لاجم
 حاله یوسف باشد و این قابلیت قبول باقی همانند بماند و قابلیت تو قایم مقام او نشیند پس این
 بمنزله آن باشد که والده یوسف وفات یافت و یعقوب را اقبال بخانه یوسف افتاد و حب
 تربت این فرزند چون حق تعالی خواست که یوسف را در معارج علوی ترقی دیند و در مصبر
 جان برکت نبوت بادشاه گرداند او را بخواب نمود که یازده کوب و شمس قرمز او را بچشم می کردند

و در این عالم غیب مناسب و موافق است تا این احوال که در عالم شهادت ظهور یوسف
 و بالله العصمة و التوفیق بدانکه حق تعالی نطقه را در اطوار عالم خلق ترتیب دهد بعد از آن
 بهنکام ثم انشاء نامة خلقا اخر طکی مویستد تا نوح روح کند آن ملک را بمنزله یعقوب کوسم
 و یازدهم قوت محرکه و دوازدهم قوت ناطقه آن دوازده بمنزله فرزندان یعقوب روح
 تا ناطقه بمنزله یوسف و آن یازده بمنزله برادران او و محل نوح را که از قابلیت قبول نوح جاری
 است باشد آن بمنزله مادر یوسف بود پس این ولد روح در ظلمات ثلاث نفیس طبیعی و نباتی و حیوانی
 بقایا ترتیب یابد و آن قابلیت بمنزله خواهر باشد مر قابلیت اول را که ذالذ یوسف بود پس لاجم
 حاله یوسف باشد و این قابلیت قبول باقی همانند بماند و قابلیت تو قایم مقام او نشیند پس این
 بمنزله آن باشد که والده یوسف وفات یافت و یعقوب را اقبال بخانه یوسف افتاد و حب
 تربت این فرزند چون حق تعالی خواست که یوسف را در معارج علوی ترقی دیند و در مصبر
 جان برکت نبوت بادشاه گرداند او را بخواب نمود که یازده کوب و شمس قرمز او را بچشم می کردند

و در این عالم غیب مناسب و موافق است تا این احوال که در عالم شهادت ظهور یوسف
 و بالله العصمة و التوفیق بدانکه حق تعالی نطقه را در اطوار عالم خلق ترتیب دهد بعد از آن
 بهنکام ثم انشاء نامة خلقا اخر طکی مویستد تا نوح روح کند آن ملک را بمنزله یعقوب کوسم
 و یازدهم قوت محرکه و دوازدهم قوت ناطقه آن دوازده بمنزله فرزندان یعقوب روح
 تا ناطقه بمنزله یوسف و آن یازده بمنزله برادران او و محل نوح را که از قابلیت قبول نوح جاری
 است باشد آن بمنزله مادر یوسف بود پس این ولد روح در ظلمات ثلاث نفیس طبیعی و نباتی و حیوانی
 بقایا ترتیب یابد و آن قابلیت بمنزله خواهر باشد مر قابلیت اول را که ذالذ یوسف بود پس لاجم
 حاله یوسف باشد و این قابلیت قبول باقی همانند بماند و قابلیت تو قایم مقام او نشیند پس این
 بمنزله آن باشد که والده یوسف وفات یافت و یعقوب را اقبال بخانه یوسف افتاد و حب
 تربت این فرزند چون حق تعالی خواست که یوسف را در معارج علوی ترقی دیند و در مصبر
 جان برکت نبوت بادشاه گرداند او را بخواب نمود که یازده کوب و شمس قرمز او را بچشم می کردند

آن غار

Ek 2: Sadruşşerîa'nın Tefsir ve Te'vil İzahı (vr. 95b)

تأويل قصة يوسف

عليكم من إنشاء الفاضل الكامل صدر الشريعة

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي هدانا من الضلال القديم والصلاة على حبيبه صاحب الخلق العظيم و على آله و أصحابه التابعين على الصراط المستقيم.

قوله تعالى: لقد كان في يوسف و إخوته آيات للسائلين.

محرر این سطور الداعی المدعو بصدر الشریعه تجاوز الله عنه میگوید: بحکم این آیت واجب است که هر کس از قصه یوسف علیه السلام و برادران او بقدر فهم خود حظی بگیرند و بنظر اعتبار در آن احوال نظر کنند. چنانکه در آخر سوره میگوید: "لقد كان في قصصهم عبرة لأولي الألباب" هیچ اعتبار بهتر از آن نیست که این قصه را انموذج خود سازند، در سلوک راه عرفان و سیر از کنعان بدن به مصر عالم جان، نه بر آن وجه که گوئیم که مراد الله تعالا این است، چه تفسیر قرآن بر این وجه کفر باشد، بلکه بر آن وجه گوئیم سیر روح در عالم غیب مناسب و موافق است با این احوال که در عالم شهادت به ظهور پیوست. وبالله العصمة والتوفيق.